

FALUSI MÁRTON
Fikció és történelem

„Fönt, fönt dörög a lobogó lepedője,
 Nem, nem lehet más az: társam lenyúzott bőre.
 Szél, szél csikorog akasztócsiga hangon.
 Nem, nem lehet más az: társam csikorog, hallom.
 Csont, csont nyüszítve, s a fog, e malomkősor.
 Fogaim nem, nem méz-íz, húsróst: temetőpor.”
 (Kárpáti Kamil: *Ezerkilencszázötvenegy*)

„Beültünk, kihúzott egy hatalmas revolvert, azt bele-
 nyomta az oldalamba, odaszólt a sofőrnek, hogy
 Csengery utca nem tudom mennyi, mire én azt mondtam
 stílusosan: »Legalább nem az Adrássy út 60-ba
 megyünk.« »Hát persze, hogy nem« – mondta ő
 mosolyogva. Eltette a revolvert, jó volt a hangulat,
 kivéve, hogy én közben rájöttem, hogy az Andrássy
 út 60. a Csengery utca sarkán van.”

(Györgyey Ferenc Aladár visszaemlékezése)

Amikor Hayden White könyve, *A történelem terhe* megjelent, sokaknak nagy kő eshetett le a szívéről. A felelősség súlya. White a történelmet magát is irodalomként fogja föl, mondván, a diszperz eseményeket a történészek közössége illeszti egyetlen narratívába, értelmezi és ideologizálja. „Minden cselekményesítés allegorizálás, és az allegorizálás ruházza fel az eseményeket inkább morális vagy etikai, mint kauzális jelentéssel”. Bár a szerző saját bevallása szerint ódzkodott attól, hogy a történelem pusztá fikciókénti felfogását kívánatos tudományos módszernek állítsa be, a téziseit végiggondolók mégsem tehetnek másként. Ha a történelmet leíró különböző „trópusok” egyenrangúak, ki veszi magának a bátorságot, hogy döntsön, adott helyzetben melyikük legyen az irányadó? Ezzel a tolerancia abszolút követelményét sértené meg. Ki mondhatja meg, hol futnak a tolerancia és az igazságigény arányait kimetsző erővonalak?

Ha egy *irodalmi alkotás* szól a történelem meghatározott időszakáról, a Hayden White nevéhez kötött problémafölvetés még súlyosabban esik latba. Horváth Attila jogtörténész alaposan kimutatta, a *Különös házasságban* Mikszáth hogyan kezelte a valós tényeket. Mikszáth ugyanis egy megtörtént esetet dolgozott fel, amint azt előszavában kifejti. Még a szereplők is eredeti neveiken kerültek a fikció világába. Éppen csak bizonyos pontokon tért el a cselekmény a bizonyítható valóságtól, mégpedig azért, mert az író a korabeli politikai vitákban (Széll Kálmán miniszterelnöksége alatt) az egyházi házasság ellen kívánt állást foglalni. Így „hamisította meg” a történeteket például a papság rovására. De meghamisíthatja-e egy író a valóságot, ha egyszer

nem ő maga beszél el könyve cselekményét, hanem az elbeszélő? S mennyiben felelős Mikszáth a későbbi kommunista kultúrpolitikáért, mely az „antiklerikális reakció” ideológiai megsemmisítésére használta művét? Vagy az író felelőssége időben korlátozott, saját korának határain megtorpan? Hogyan lehet, hogy a fikciónak gyakran történelmi felelőssége van?

A demokratikus szabadságjogok mindegyikén két lábbal tapodó, az embert emberi mivoltában meggyalázó totalitárius diktatúrák megítélésében nincs helye toleranciának, hiszen az alapjogokat semmibe vevő felfogást vallani nem lehet alapjog. Olyan egyértelműen elítélendő korok esetében, mint a magyar Gulag felállító Rákosi-rezsim, így kell lennie – ez közmegegyezés. A helyzet azonban ennél bonyolultabb. Noha számos a „nem egyértelműen megítélt” időszak, azt sem téveszthetjük szem elől, hogy az afféle *vitatott korokon* át vezet az út a nagy kataklizmákhoz, és vice versa. Így aztán aki felelősen gondolkodik, az sohasem mondhat le az igazságra törekvésről. Sem a nemzet léte, a történelem, sem az egyéni élet nem szolgáltatható ki egy határozatlan narratívának, nemcsak a tudomány, hanem a szépirodalom szférájában sem. Vagy a szépprózát eredendő demokratizmusa alkalmatlanná teszi arra, hogy igazságot tegyen a történelemben?

Miért jutott eszembe mindez? A magyar Gulag szinte valamennyi stációját megjáró Györgyey Ferenc Aladár személyes drámáját írja meg novella- és tárcafüzerek formájában, ami ráadásul Sohár Pál Egyesült Államokban megjelent angol fordításában olvasható. Többszörös áttétellel tehát. Nem pusztán az a funkciója a *True Tales of a Fictitious Spy* című könyvnek, hogy élvezetes olvasmányul szolgáljon, de abban is biztos vagyok, hogy az amerikai olvasóközönség – többek közt – ebből a forrásból ismeri meg azt, ami Magyarországon 1949 és 1953 között történt, és egyenesen ’56-ba torkollt, majd a forradalom vérbe fojtása után a *vitatott évtizedek* lapvidékében elveszett. A könyv legnagyobb veszélye éppen abban rejlik, amiben legfőbb irodalmi erénye: a lefegyverző iróniában. Hozzászoktunk, hogy a jelentés, centrum és értelmezői közösség nélküli társadalmat implikáló elméletek értékrendjében az irónia kitüntetett szerepet játszik. Hayden White széttartó történelmi narratívái sehol sem metszik egymást. Esztétikai és tudományos minőségeszménye egyaránt az irónia. Hogyan illik a Kistarcsa, Recsk és Várpalota borzalmait átélt szerzőhöz ez az attitűd, fals kongású hangütés, melyre már a cím is erősen reflektál? Mikor egy konkrét, valóságos sorssal, történelmi tényeken alapuló epizódfüzérrel, eredeti nevükön megjelölt helyszínekkel és szereplőkkel van dolgunk, tekinthetjük-e par excellence fiktív elbeszélőnek azt, aki a cselek-

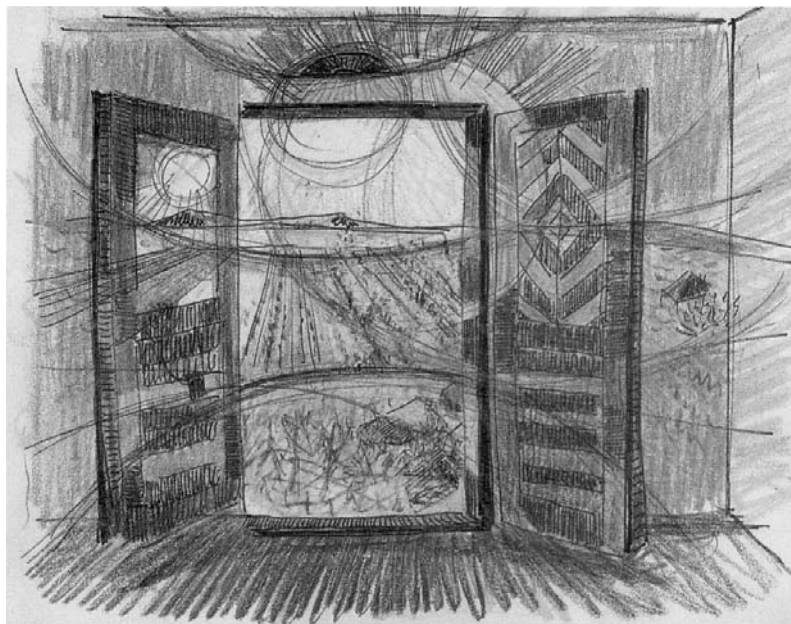
ményszálat szövi, fejt, gombolyítja? A cím magyarul valahogy így hangozhat: „Egy fiktív kém igaz története – magyar Gulag-groteszk”. Arra utal, hogy Györgyeyt, a gyanútlan (?) „főhóst” kémkedés vádjával tartóztatják le, mint De Gaulle titkos ügynökét, mert francia barátjának egyik ismerőse meglátogatta, hogy semmitmondó kérdéseit föltegye a magyar vasúti nyomvonalakról. Fikció és valóság, tragikum és humor, egzisztencia és esszencia, groteszk és irónia viszonyát teszik próbára az egymáshoz lazán kapcsolódó epizódok, melyek már a narratív struktúra folytán sem egyetlen arkhimédészi pontban sűrűsödnek.

A fordító Sohár epilógusában Rejtő Jenő könyveivel rokonítja Györgyeyét, ám ez a megállapítása csupán a hangvétel és az abszurd cselekménybonyolítás

figyelembe vételével helytálló. A borítószöveg viszont Kafka szürrealizmusát és Szolzsenyicin nyers „realizmusát” emlegeti. Bár tekinthetnék irodalmi műként a *True tales...*-re, mégsem tudok így tenni. Sem Rejtő bizarr, öncélú humora, sem Kafka XX. századot szorongató parabolái nincsenek vele közeli rokonságban, legfeljebb távoli felmenői. Újából kézbe vettem Böszörményi Géza vaskos dokumentumkötetét Recskről (Széphalom, 2006), melyben Györgyey interjúalanyként szintén elmondta a legmarkánsabb „történeteit”. A „Dreifus” nevű szadista káporól, aki nem az osztrák kancellárról kapta gúnynevét, mint azt hinni szeretne volna, hanem három lábáról, ami fél lábból és egy pár mankóból adódott össze. Mankóira támaszkodva bivalyerővel mért rúgásokat a rabok hátsó felére. Vagy a várpalotai tárgyalás ülnökéről, aki ködlő gondolataiból előkecmeregve kérdőre vonta a vádlottat/elíteltet, miért vágyott nyugatra, ha akkora birtokai vannak? Nem kevéssel az államosítások, jogtalan vagyonekobzások után.

Mintha bizony az események eleve felvennének valamilyen esztétikai minőséget az azokat átélők tudatában. Szolzsenyicin – a díszítő retorikai alakzatok ellenére – inkább dokumentarista, hiszen a *Gulag szigetcsoportban* az enciklopédikus összegzésre, a „nagy narratíva” elbe-

szelésére vállalkozott. Ezzel szemben Györgyey sajátosan groteszk stílusa nem törekszik a nagy tablóra, sem az időtállóságra. Ám a „story-k”, anekdoták fragmentált, látszólag kedélyes világának nyelvi rekvizitumai közepe is a történelem sötét tárnáit nyitogatja. Melyik szépirodalom, melyik tényirodalom? Talán többet, mélyebbet tudunk meg így a történelemről, mint amikor a tudós racionális okfejtések és adatok mögé húzódik. A

történelem ebbéli, fikcionalizált változatában sem egyfajta narratíva, az irónia nem bizonytalanítja el olvasóját arról, hogy a kínzások, aljasságok, justizmordok megtörténtek, és nem szabad, hogy újból megtörténjenek. A kápók és a vamzerek felelőssége sem relatív. (Böszörményi könyvének tanúsága szerint legfeljebb ők maguk igyekez-

nek elkenni azzal, hogy bár elismerik, hol teljesítettek szolgálatot ekkor, a kegyetlenkedésekről „nem tudtak”). Az irodalmi eszköztárral – csakúgy, mint a tudományossal – lehet élni és visszaélni. Györgyey és Sohár könyvében az igazság úgy marad igazság, hogy fikciónak álcázza magát, és a felszínen lemond az igazságtétel igényéről. Arra int, hogy különbözhetnek narratívák, tudásformák, stílusok, nézőpontok, érdekek és érzelmek, ám minden esemény csak egyféleképpen mehet végbe, melynek kutatását erkölcstelenség feladni. Felelősségre vonás nélkül nincs esély a továbblépésre. A *True tales...* könnyed iróniája ezen a ponton fordul át maliciózus korrajzá. Rendben van, szerintetek már nem lehetséges a nagy történetet elmesélni, de Györgyey apró, olvasmányos történeteit megismervén ki merészeli azt mondani, hogy „minden narratíva kérdése”?

Ahogy az a gyakori vád sem igaz, hogy a művelt Európa követte el a rémtetteket, kulturális hagyományainak kötelékében. Jól mutatja ez a könyv is, hogy a haláltáborokat a szellem erejével lehetett csak túlélni, a szokások, filozófusok, költők emlékezetével, ami fölébe kerekedhetett a primitív erőszaknak, a fizikális romlásnak, az anyagi pusztulásnak. S éppen a groteszk hatású ironikus előadásmód ékes bizonyíték a diadalra.